

XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması

Rafet Metin*

Özet: Bu çalışmada XVI.yüzyılda Niğde ve Kırşehirde yer alan ve kentsel yapı içerisinde en küçük yerleşim birimi olarak kabul edilen mahallelerin yüzyılın başından sonuna kadar sosyal dokularında meydana gelen değişimler ele alınmıştır. Ayrıca gayr-ı Müslimlerin durumları da bu çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Mescid, Cami.

Osmanlı şehir yapılanmasında mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı çağındaki tanımı ile, genellikle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir.¹ Ya da "bir câmiin, zâviyenin veya imâretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünite"² olarak tanımlanabilir. Mahalle, Osmanlı şehrini oluşturan önemli unsurlardan birisidir. Osmanlı şehir yapısında temel yerleşim birimi olan mahalleler çoğunlukla bir dini yapı ya da pazar etrafında gelişmiştir. Osmanlıda mahalle aynı zamanda sosyal bir görev ifa eder. Bu açıdan mahalleyi oluşturan nüfus unsuru birbirlerini tanımakta, davranışlarını kontrol etmekte ve belirli bir dayanışma göstermektedir.³ İster bir ailenin fertleri veya aynı kökten gelen akrabalar olsun, isterse tam tersi olarak fertler arasında herhangi bir akrabalık mevcut olmasın; ancak, birbiri ile sosyo-ekonomik bağlar kurmuş, karşılıklı bir dayanışma sistemine ulaşmış birbirleri ile arasındaki tecrid faktörünü yıkmış kimselerin birbirinden uzak ya da yakın

* Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlk ve İnk Tarihi Okut.

¹ Özer Ergenç: "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920), s. 10.

² Özer Ergenç: *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995 s. 50.

³ Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Nüfus ve Yerleşme*, Ankara 2002, s. 89-90

mesafede tesis etmiş oldukları meskenlerin meydana getirdiği topluluk olarak da mahallenin önemli bir yeri vardır.⁴ Anadolu'nun pek çok şehrinde mahalleler cami ya da mescitlerin etrafında kurulmuş ve adlarını da bu dinî kurumlardan almıştır.⁵ Mahallelerin, bir mescit ya da cami etrafında teşekkül etmesi Türk-İslam şehirleşme geleneğinin bir yansımasıdır.⁶ XVI. yüzyıl Osmanlı idarî teşkilatının ilk kademesi mahalleler olup, şehirlerin idaresinde en küçük ve temel üniteyi mahalle idarî teşkilatları yerine getirmekteydi. Mahallenin idarî merkezi dini bir yapı olan cami ya da mescit olup idarecisi ise imamdır.⁷ Mahallenin cami ya da mescit etrafında şekillenmesi konusunda, 1-Herhangi bir sahadaki halkı belirli zamanlarda bir araya toplayarak, onları tanıştırmak, dinî ve dünyevî işlerini görmek, aynı zamanda merkezi otoritenin emir ve yasaklarını duyurmak için caminin uygun bir mekan olduğu, 2-Halkın yaşayış biçimini kontrol etmek suretiyle, dolaylı bir "üretim kontrolü"nü gerçekleştirmenin etkili bir aracı olduğu, 3-Toplum içinde kaynaşmayı temin ederek, mahalleli fikri etrafında toplanarak, gerektiği zaman "toplumsal ortak kararlar"ı ortaya koyabilmeyi sağlayan mekan olarak ayrı bir önem kazandığı" ifade edilmiştir. Buna göre şehrin temel birimi mahalle, mahallenin idare merkezi de camidir. Dolayısı ile de, mahallenin idarecisi "imam"dır."⁸ Zaten imam, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelene kadar mahallenin hem dinî hem dünyevî başı olmuştur. Mahallenin merkezi veya hiç olmazsa toplanma yeri yakınında imamın evi bulunan mescit oluyordu.⁹ Nihayet, İslam şehrinin dolayısıyla Osmanlı şehrinin hiç şüphesiz en önemli özelliğinden biri, toplumun etnik, dinî ve iktisadî yapısındaki farklılığının bir sonucu olarak mahallelere bölünmüş olmasıdır.¹⁰

⁴ Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1996, s. 39.

⁵ Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", OTAM, S. 3, Ankara 1992, s. 136; Yılmaz Kurt, "1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", Belleten, C. LIV, 1990, s. 181.

⁶ Bahaeddin Yediylidiz, "1485-1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986) Bildirileri, Samsun 1988, s. 298. Zaviye adıyla anılan mahallelerin -ki bir şeyhin zaviyesi etrafında teşkil edilmiştir- çokluğu şehre nüfus çekmenin bir yolu olarak zaviyelerin kullanılmasıyla alakalıdır. Nitekim verilen vergi avantajları nedeniyle kısa sürede zaviyeler etrafında mahalleler oluşabilmekteydi. Bkz. Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII (1953), s. 60.

⁷ Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 1988, s. 120.

⁸ Ahmet Alkan, "Fatih Dönemi Osmanlı Şehri", Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, S. 2, Ocak 1988 Konya, s. 143-144.

⁹ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII (1953), s. 66-67.

¹⁰ Kuban, agm, s. 54.

İnceleme alanımızda mevcut mahalle isimlerini değerlendirirken bunların ekseriyetle dini yapı ile ilgili olduğu ve daha çok mescit isimlerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın başında, Niğde merkezinde toplam 29 mahalleden 25 tanesi ismini mescitten alırken, 1 tanesi camiden 1 tanesi Ermeniyan diğeri Rumiyan ve birisi de Dıryan ismini almıştır.¹¹ Yüzyılın ortasında ise, 32 mahalleden 15 tanesi ismini mescitten alırken 1 tanesi camiden almıştır. diğeri ise, 2 tanesi gayr-i müslim (Ermeniyan ve Zimmiyan) olmak üzere 14 tanesi şahıs isimlerinden alınmıştır. 1529'da yapılan başka bir tahrirde yine 32 adet mahalle tespit olunmaktadır. Ancak bir önceki tahrirden farklı olarak Hoca Karaca mahallesi bu tahrirde görülmezken onun yerine Hoca İbrahim mahallesi ikame edilmiştir.¹² Şahıs isimlerine 2 tane daha eklenmesi ile dini yapı isimli mahaller ile şahıs isimli mahalleler eşit sayıya gelmiştir. Yüzyılın sonunda ise, mahalle sayısı 37'ye yükselmiştir. Bunun 17 tanesi ismini mescitten 3 tanesi camiden alırken, yine 2 tanesi gayr-i müslim olan mahallelerin 15 tanesi ismini şahıs isimlerinden almıştır. Daha öncede belirtildiği üzere şehir tanımına uyduğu için Niğde Sancağına tâbi olan kazalardaki mahallelerde bu bölümde ele alınmıştır.

Bor'un 13.yüzyılın başında 10 tane mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerden 9 tanesi, cami, mescit gibi dini yapıların ismini taşımaktadır. Bir tanesi ise, zimmiyan mahallesi olarak geçmektedir. 1518 tarihinde mahalle sayısı 12'ye yükselmiştir. Yine 10 tanesi ismini dini yapıdan alırken, bir tanesi şahıs ismi, sonuncusu ise, zimmiyan mahallesidir. 1529'da bir tane daha mescit isimli mahallenin de katılmasıyla mahalle sayısı 13'e yükselmiştir. Yüzyılın sonunda ise, mahalle sayısı 23'e yükselmiştir. 10 tanesi ismini mescitten bir tanesi ise camiden almıştır. Geri kalan mahallelerden 1 tanesi hariç diğer 11 tanesi isimlerini şahıs isimlerinden almışlardır.

Ürgüb'ün¹⁴ bu iki kaza merkezinden farklı olarak 7 tane mahallesinden hiçbirisi ismini dini yapıdan almamıştır. Develi kazasında ise, yüzyılın başında 2 tane mahalle bulunmaktadır. Ancak ikisi de ismini dini yapıdan almamıştır. Yüzyılın sonunda ise mahalle sayısı

¹¹ BOA TD 1047, s. 1-18.

¹² BOA TD 387, s. 159.

¹³ XVI. Yüzyılın başında (1500) Bor, Niğde sancağına bağlı 10 mahallesi olan büyük bir köydür.,BOA TD 42, 1-9, yüzyılın ortasında (1518) Niğde Kazasına tâbi bir nahiye olarak görülür. Belgede "Nahiye-i Bor an Kaza-i Niğde",olarak kaydedilmiştir. BOA TD 455 s. 661-yüzyılın sonunda ise Anduğ Kazasının lağvedilip ilave edilmesiyle Niğde Livasına tâbi kaza konumuna yükselmiştir. Belgede "Kaza-i Bor Tâbi-i Liva-i Niğde" kaydı düşülmüştür. KKA TD 135, s. 90/ b

¹⁴ TD 42 defterinden kaynaklanan nedenlerden dolayı Ürgüb ile alakalı yüzyılın başı ile ilgili bir bilgi edinmek mümkün olamamıştır. Yüzyılın ortasında (1518) Niğde Livasına tâbi kaza olarak kaydedilmiştir. BOA TD 455 s.781-yüzyılın sonunda (1584) ise yine Niğde Livasına tâbi kaza statüsünde değerlendirilmiştir. KKA TD 135 s.181/b

4'e yükselmiştir. Bunlardan sadece bir tanesi ismini camiden almıştır. Karahisar kazasında XVI. yüzyılın başında 4 adet mahalleden 2 tanesi isimlerini mescitten almıştır. İki tanesi ise, fiziki yapılarının gereği olarak isimlendirilmişlerdir. Yüzyılın sonunda ise, mahalle sayısı 7'ye yükselmiştir. Bu mahallelerden 4 tanesi dini isimli olup, isimlerini mescitten almışlardır.

Çalışma sahamızdan diğeri olan Kırşehir'de ise 1485'te yapılan tahrirde mahalle yapılanmasına tesadüf edilememiştir. 1530'da ise 9 mahalle vardır. Bu mahalleler isimlerini daha çok, kökeni Anadolu Selçuklularına kadar giden Ahi Evran, Aşık Paşa, ve Şeyh Kaya gibi zaviyelerden almışlardır.¹⁵ Anılan mahallelerden başka Cami, Nasuh Mescidi, Yakub Dede, Sofular, Kuşdili ve medrese mahalleleri de vardır. Bu mahallelerden 2 tane mahalle, mescit, 1 mahalle ise cami isimli mahallelerdir. Diğer mahalleler ise, yine dini isimli olan Sofular ile Kuşdili mahalleleridir.¹⁶ Yüzyılın sonunda ise (1584) mahalle sayısı 18'e yükselmiştir. Bu mahallelerden 5 tanesi, Ahi Evran, Kaya Şeyh, Caca Bey, Şeyh Süleyman, ve Aşık Paşa gibi mahalleler isimlerini zaviyelerden almakla birlikte, 2 tane mahalle isimlerini mescitten 1 mahalle ise camiden almaktadır. Diğer mahalleler ise şahıs isimlerinin yoğunlukta oldukları mahallelerdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, mahalleler daha çok bir mescit yada cami etrafında teşekkül etmiştir. Mescid yaptıran kimse hem mescide hem de mahalleye ismini vermiştir.¹⁷ Niğde'de Yüzyılın sonu itibarı ile bakıldığında yaklaşık olarak % 54, Kırşehirde ise, %16 civarında mahalle ismini mescit ya da camiden almıştır. Bazı Anadolu şehirlerinde ismini cami ve mescitten almış mahalle oranlaması ise şu şekildedir: Aksaray'da % 7, Ankara'da % 4, Konya'da % 2, Larende'de % 5¹⁸, Lazkiye'de (Denizli) ise % 9'dur.¹⁹

Öte yandan araştırma sahamızdaki mahallelerin yüzyıl boyunca devamlılığı karşılaştırıldığında Niğde ve Kırşehir sancaklarının istikrarlı bir seyir izledikleri görülmektedir.

Niğde şehrinin mevcut mahallerinden bir tanesi hariç, diğerlerinin tamamına ait kayıtların son tahrire ulaştığı görülmektedir. Niğde merkez kazasında I. tahrirde (1507) 29 mahalle bulunurken²⁰ yüzyılın

¹⁵ 998 numaralı Muhasebe Defteri C.II s.651

¹⁶ Age s.652

¹⁷ TD, 135, s.3/b -11/b. Mahalle-i mescid-i Taceddin Kadı, mahalle-i mescid-i Rüstem, mahalle-i mescid-i Hatip, mahalle-i mescid-i Burhan, mahalle-i mescid-i Hasan Bey vb.

¹⁸ Osman Gümüüşçü, Age, s. 92.

¹⁹ Turan Gökçe, XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, TTK Yay., Ankara 2000, s. 87-88.

²⁰ BOA TD 1047, s. 2-18.

ortasında iki tahrir yapılmış ve her iki tahrirdede da (1518/1530) mahalle adedi 32 olarak tespit edilmiştir.²¹ İlk tahrirde (1507) tesadüf edemediğimiz Hoca İbrahim Ağa, Bozyalı ve Veled Seydi mahallelerine bu tahrirlerde tesadüf edilmiştir.²² Son tahrirde (1584) ise, mahalle sayısının 37'ye yükseldiği görülmektedir.²³ Bu tahrirde Bozyalı ve Veled Seydi mahallesi mevcudiyetini sürdürürken²⁴ Hoca İbrahim Ağa mahallesi kaybolmuştur. Nüfusu az olduğundan yakınlarında kurulan başka bir mahalle ile birleşmiş olmalıdır.

Yüzyılın sonunda yeni kurulan mahalleler ise Emir Mescidi, Taceddin Kadı Mescidi, Kara Ali Mescidi, Hacı Hızır, Hoca Mehmed, Hüsam Efendi Cami, Hacı İlyas, Mes'ud Bey mahalleleridir.²⁵ Niğde merkez mahalleleri yüzyılın başından sonuna kadar geçen sürede kaybolan bir mahalle hariç istikrarlı bir şekilde son tahrire kadar gelmiştir.

Bor kazasında ise yüzyılın başında (1500)'de yapılan sayımda 10 (1518)'de ise 12 mahalle tespit olunmaktadır.²⁶ Anılan tahrirlerden başka yüzyılın ortasında (1530)'da yapılan ikinci sayımda ise Hacı İsmail Mescidi adlı mahallenin kurulması ile mahalle sayısı 13'e yükselmiştir.²⁷ Buna mukabil yüzyılın sonunda (1584) mahalle sayısının, 23'e yükseldiği görülmektedir. çıkmıştır. Bu tahrire göre yeni kurulan mahalleler şunlardır: Şaheste, Gözlü Şeyh, Hacı Mehmed Mescidi, Küçük Ahmet Mescidi, Hacı Mustafa, İl Aldı, İsa, Demirci Murad, Hacı Seydi Ahmet, Şadi Mescidi ve Sarı Ali mahalleleridir.²⁸ Yeni kurulan mahallelere baktığımızda mahalleyi kuran şahısların kendi adları ile anılan bir mescid yaptırarak aynı adı mahallelere de verdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum şehrin dışarıdan göç aldığıında bir göstergesi sayılabilir. Çünkü bir önceki defterde anılan şahıslara tesadüf edilememiştir.

Ürgüb Kazasının kayıtlarını ihtiva eden Tahrir Defterinin ne yazık ki yüzyılın başı ile ilgili mahalle bilgileri elimizde mevcut değildir. 1518'de 7 mahalle tespit olunmaktadır.²⁹ Bu tarihten sonra yapılan başka bir tahrirde de (1530) mahalle sayısı değişmemiştir. Ancak

²¹ BOA TD 455, s. 651- 658 ve BOA TD 387, s. 159-160.

²² BOA TD 455, s. 651, 652, 657, vd. aynı mahalleler bir başka sayımda BOA TD 387, s. 159 bu tahrirde mahalle sayıları değişmemiş ancak hâne ve nefer sayılarında artma olmuştur.

²³ KKA TD 135, s. 3/b- 14/b.

²⁴ KKA TD 135, s.8/b, 10/b.

²⁵ KKA TD 135, s. 6/b, 7/a, 11/b, 12/a, 13/a, 13/b, 14/a.

²⁶ BOA TD 42, s. 1-9, BOA TD 455, s.661-665

²⁷ BOA TD 387, s. 162.

²⁸ KKA TD 135, s. 90/b-99/a.

²⁹ BOA TD 455, s. 781-783. Kadı Pınarı, Pir, Temenna, Gezen, Çukur, Bucak mahalleleri ile bir de gebran mahallesi bulunmaktadır.

nefer ve hâne sayılarında artış gözlenmektedir.³⁰ Yüzyılın sonunda da (1584) mahalle sayısında herhangi bir artış olmamıştır.³¹

Karahisar kazasında yüzyılın başında mahalleye tesadüf edilmezken, (1518)'de 4 adet mahalle tespit edilmiştir.³² 1530'da mahalle adedi değişmemiştir.³³ Son tahrirde ise(1584) 3 yeni mahallenin daha teşekkül etmesi ile mahalle sayısı 7'ye yükselmiştir.³⁴ Bu kazada her üç tahrirde de gayr-i müslim nüfusa tesadüf edilmemiştir.

Develi kazasında ise (1518)'de yüzyılın başında 2 mahalle tespit edilmiştir.³⁵ (1518)'de yapılan ikinci sayımda da bu yapı aynen korunmuştur.³⁶ Yüzyılın sonunda yapılan (1584) tahrirde göre ise mahalle sayısı 4'e yükselmiştir.³⁷ Karahisar Kazasında olduğu gibi, Develi Kazasında da gayr-i müslim mahallesine tesadüf edilmemiştir.

Yüzyılın başında mahalleye tesadüf edemediğimiz Anduğu Kazasına tâbi Orta Köy Nahiyesinde (1518)'de üç adet mahalleye tesadüf edilmiştir.³⁸ 1530'da da yine üç adet mahalle tespit edilmiştir.³⁹ Yüzyılın sonunda (1584) Bor Kazasına bağlanan Anduğu'nun mahallelerinden sadece nüfusu diğer mahallelere göre daha fazla olan Cami mahallesi anılan tahrirde Bor Nahiyesi'nin bir mahallesi olarak görülmektedir.⁴⁰ Muhtemelen diğer iki mahalle nüfus yapılarının az olmasından dolayı yanındaki mahalleler ile birleşmiştir.

Öte yandan bazen büyük köyler gelişerek mahallelere sahip olabilmektedir. Kenisa Hisar bunlardan birisidir. Anılan köy 1500 tarihinde Niğde livasına tâbi 113 hâne ve 155 nefere sahip bir köy konumundadır. ⁴¹1518'de ise nüfusu 130 hâne ve 186 nefere yük-

³⁰ BOA TD 387, s. 178. Bu tahrirde bir öncekinde olduğu gibi mahalleler aynen geçmektedir. Ancak gebran mahallesinin yerine "Cemaat-i Gebran" kaydı düşülmüştür.

³¹ KKA TD 135, s. 181/b- 185/a. Katibin yanlışlığı olsa gerek, Gezen mahallesi Gez olarak yazılmış Pir, Kadı Pınarı, Bucak, Temenna ve Çukur mahalleleri aynen geçmektedir.

³² BOA TD 455, s. 743-744. Yukarı, Orta nd. Mahalle-i Cami, Mescid-i Kadı ve Mescid-i Şami mahalleleri vardır."Yüzyılın başında Ürgüb Kazasına bağlı olan Karahisar 1507'de Karahisar-ı Develi Kazası ihdas edilince kazaya bağlı iki nahiyeden birisi olmuştur.1584 yılında Develi'nin Kaza olmasıyla müstakil bir kaza statüsüne geçmiştir." Mustafa Oflaz, XVI.Yüzyılda Niğde Sancağı, AÜ.Soyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi Ankara 1992

³³ BOA TD 387, s. 189.

³⁴ KKA TD 135, s. 248/- 250/b. Yeni kurulan mahalleler Mescid-i Şeyh Mustafa, Mevlana Abdi Kadı ve Mescid-i İbrahim mahalleleridir.

³⁵ BOA TD 455, s. 763-764 . Atlu gem ve Kara Bey mahalleleri vardır.

³⁶ BOA TD 387, s. 190.

³⁷ KKA TD 135, s. 275/b- 276/b. Yeni kurulan mahalleler Cami ve Halid Mescidi diye de bilinen Yedi Gön mahalleleridir.

³⁸ BOA TD 455, s. 817-818. Bu mahalleler Veled-i Kalaycı, Hamam ve Camidir.

³⁹ BOA TD 387, s. 183.

⁴⁰ KKA TD 135, s. 90/b.

⁴¹ BOA TD 42, s. 39-40.

selmiştir.⁴² 1584'te 543 nefer ile birlikte 6 mahallesi vardır. Bunlardan iki tanesinin isimlerini dini yapıdan aldıkları görülmektedir. Bu mahalleler, Ağa Mescidi ve Bey Mescididir. Diğerleri ise, Kargan, Çukur ve Cami mahalleleridir.⁴³ Görüldüğü üzere, Kenisa Hisar Köyü zamanla genişlemiş ve mescidi olan bir merkez haline gelmiştir. Ürgüb Kazasına tâbi olarak bilinen Kara Kenisa ise, Hicrî 991 (M. 1583) tarihli bir mühimme kaydında nahiye olarak geçmektedir. Buna göre nahiye ahalisinin Cuma namazı kılacak bir camii yapılması için merkezi hükûmete baş vurdukları bu taleplerinin olumlu karşılanılarak hali ve harab görünümlü bu yerin şenlendirilmek suretiyle cuma namazı kılınabilecek bir yer haline getirilmesine izin verilmiştir.⁴⁴ Bu hususun, bahsedilen yerleşmenin zaman içerisinde hızlı bir şekilde gelişerek en azından kasaba hüviyetine bürünmesine imkan hazırlayacağını göstermektedir.

Bir başka örnek olarak Kali karyesi gösterilebilir. Bu köyün 1500'de 280 hâne ve 386 neferi vardır.⁴⁵ 1518'de 313 hâne ve 562 nefere yükselmiştir. Bu tarihte Cami, İmirza Köy, Üstün Kali ve Dede Hacı Mescidi adlarında 4 adet mahallesi vardır.⁴⁶ 1584'te ise mahalle sayısı 8'e çıkmıştır. Nefer sayısı ise toplam 1031'e ulaşmıştır. Bu yeni mahalleler ise Hacı Mescidi, Hacı Hüdaverdi, Hoca Duran Mescidi ve Abdi İsa mahalleleridir.⁴⁷ Görüldüğü üzere yüzyılın başında bir köy olan Kali yüzyılın sonunda büyük bir yerleşim birimine dönüşmüştür.

Tekinlü Karyesi ise 1500'de 84 hâne ve 124 nefere sahiptir.⁴⁸ 1518'de ise, 74 hâne ve 104 neferi vardır.⁴⁹ 1584' 350 nefer ve 3 mahalleye sahip olan karyede kurulan mahalleler şunlardır: Kamanlu

⁴² BOA TD 455, s. 675. Bu tahrirde Dervişan Cemaati 6 ve Sipahizadegan Cemaati 4 nefer olarak anılan karyeye yerleşmiştir. Karye bu tahrirden itibaren büyümeye başlamıştır. Belgede şöyle bir derkenar düşülmüştür. " Karye-i Kenisa Hisar, Mevlana Ali veled-i Hacı Ahmed ile, birlikte 3 nefer daha zikredilmekde olub, muafırlar. Bu zikir olan kimesnelerin bazısı alimlerden ve bazısı salihlerden olub, sahib-i reaya olduklarından avanzdan ve rüsumdan ve ağnamdan külliyyen muafiyet için Sultan Bayazid Han'dan muafiyetnâmeleri vardır. halen defter-i cedide arz olundu. Muafiyetleri mukarrer ve müselleml tutulub, mukarremnâme-i cedid-i padişahi verildi. Mevlana Muhyiddin ve biraderi vardır. Mezkur Mevlana Muhyiddin ehl-i bölük ve sahib-i aziz olub ve karındaşı dahi salihlerden olmağın avanzdan ve rüsumdan ve a'şardan külliyyen muaf olub, Sultan Bayezid Han'dan muafiyetnâmeleri ve padişah-ı alem-penahdan mukarremnâmeleri vardır."

⁴³ KKA TD 135, s. 105/a- 107/a.

⁴⁴ Mühimme, 49, s.67, "Ürgüb Kadısına hüküm ki, mektub gönderüb, Kaza-i mezburda Nahiye-i Kara Kenisa ahalişi gelüb, nahiye-i mezburda cami-i şerif olmağın Cuma namazı kılmak ihtiyac-ı tâmmımız olub, zikir olan Kara Kenisa hali ve harab olmağla cami-i şerif olmasını eda itdüklerin bildürdiğın ecilden buyurdum ki, vardukda zikir olunan hali ve harabe olan Kenisa'da ikamet namaz-ı cum'a itdüresin".

⁴⁵ BOA TD 42, s. 19-24.

⁴⁶ BOA TD 455, s. 694-697.

⁴⁷ KKA TD 135, s. 121/b- 125/b.

⁴⁸ BOA TD 42, s. 30.

⁴⁹ BOA TD 455, s. 674.

Mescidi, Cuma ve Hacı İshak⁵⁰ Görüldüğü üzere diğer örneklerde olduğu gibi, mahalle adlarından birisi mutlaka ismini dini yapıdan almaktadır.

NİĞDE KAZASINDA MAHALLELERİN DEVAMLILIĞI

Mahalle/defter/tarih	Td, 1047 1507	Td, 455 1518	Td,387 1530	Td, 135 1584
Tai (Tanı) Mescidi	+	+	+	+
Sırçalı Mescidi	+	+	+	+
Hasan Bey Mescidi	+	+	+	+
Kaya Mescidi	+	+	+	+
Danabaş Mescidi	+	+	+	+
Bal Hasan Mescidi	+	+	+	+
Ali Bey Mescidi	+	+	+	+
Hoca Karaca Mescidi	+	+	+	+
Rüstem Mescidi	+	+	+	+
Hacı İmad Mescidi	+	+	+	+
Hoca Üveys Mescidi	+	+	+	+
Hatip Mescidi	+	+	+	+
Mevlana Kasım Mescidi	+	+	+	+
Dedecik Mescidi	+	+	+	+
Ahi Mustafa Mescidi	+	+	+	+
Hacet Mescidi	+	+	+	+
Tahtalı Mescidi	+	+	+	+
Tat Ahmet Mescidi	+	+	+	+
Burhan Mescidi	+	+	+	+
Kible Mescidi	+	+	+	+
Ahi Paşa Mescidi	+	+	+	+
Sultan Cami Mescidi	+	+	+	+
Şahne Mescidi	+	+	+	+
Ayas Ağa Mescidi	+	+	+	+
Hacı Eyne Mescidi	+	+	+	+
Dıryan Mahallesi	+	+	+	+
Sungur Bey Camii	+	+	+	+
Hoca İbrahim Ağa	-	+	+	-
Bozyalı	-	+	+	+
Veled Seydi Mescidi	-	+	+	+
Emir Mescidi	-	-	-	+
Tacettin Kadı Mescidi	-	-	-	+
Kara Ali Mescidi	-	-	-	+
Hacı Hızır	-	-	-	+
Hoca Mehmed	-	-	-	+
Hüsam Efendi Camii	-	-	-	+
Hacı İlyas	-	-	-	+
Mesud Bey Camii	-	-	-	+
Ermeniyan	+	+	+	+
Rumiyan	+	+	+	+

⁵⁰ KKA TD 135, s. 110/- 111/b.

Tablodan da anlaşılacağı üzere yüzyılın ilk çeyreğine ait verilerde genelde mahalleler arasında sayısal anlamda büyük bir farkın olmadığı görülmektedir. Ancak yüzyılın sonunda yeni kurulan mahalleler, yine bir şahsın kurmuş olduğu cami ve mescidin etrafında toplanılması sonucu oluşmuştur.⁵¹ Dikkat edilirse, gayr-i müslimler yüz yılın başından sonuna kadar ayrı mahalleler de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Müslüman mahallelerinde karışık olarak Ermeni yada Rum nüfusuna tesadüf edilmemiştir. Bu husus dine dayalı mahalle kültürünün tâbii bir sonucudur.

KAZALARDAKİ MAHALLE DEVAMLILIĞI

BOR KAZASI Mahalle/defter/tarih	Td 42 1500	Td, 455 1518	Td, 387 1530	Td, 135 1584
Veled Seydi Mescidi	+	+	+	+
Hacı Muhsin Mescidi	+	+	+	+
Celal Mescidi	+	+	+	+
Vüsta Mescid	+	+	+	+
Hacı Kemal Mescidi	+	+	+	+
Akkız Oğlan Mescidi Nd.Piri Fakih	+	+	+	+
Sufiyan Mescidi	+	+	+	+
İlyas Fakih Mescidi	+	+	+	+
Uğurlu Mescidi	+	+	+	+
Hacı Pir Ahmed Mescidi	-	+	+	+
Cami Mahallesi	-	+	+	+
Hacı İsmail Mescidi	-	-	+	+
Şaheste	-	-	-	+
Gözlü Şeyh	-	-	-	+
Hacı Mehmed Mescidi	-	-	-	+
Küçük Ahmed Mescidi	-	-	-	+
Hacı Mustafa	-	-	-	+
İl Aldı	-	-	-	+
İsa	-	-	-	+
Demirci Murad	-	-	-	+
Hacı Seydi Ahmed	-	-	-	+
Şadi Mescidi	-	-	-	+
Sarı Ali	-	-	-	+
Şeyh Muhyiddin Mescidi	-	-	-	+
Zimmiyan	+	+	+	+

Ürgüb, Karahisar, Develi ve Anduğu Kazaları ile ilgili olarak, mu-fassal tahrir defterin yapısından kaynaklanan nedenden dolayı I.Tahrirde (1500) anılan kazaların mahallelerine tesadüf edilememiştir.

⁵¹ KKA TD 135 s.3/b-14/b Emir Mescidi, Taceddin Kadı Mescidi, Kara Ali Mescidi, Hüsam Efendi Camii, Mesud Bey Camii, Hacı İlyas ,Hoca Mehmed Camii

ÜRGÜB KAZASI Mahalle/defter/ tarih	Td, 455 1518	Td,387 1530	Td, 135 1584
Kadı Pınarı	+	+	+
Pir	+	+	+
Temenna	+	+	+
Gezen	+	+	+
Çukur	+	+	+
Bucak	+	+	+
Gebran	+	+	+

KARAHİSAR KAZASI	Td, 455 1518	Td, 387 1530	Td, 135 1584
Yukarı	+	+	+
Orta nd. Mahalle-i Cami	+	+	+
Kadı Mescidi	+	+	+
Şami Mescidi	+	+	+
Şeyh Mustafa	-	-	+
Mevlana Abdi Kadı	-	-	+
İbrahim Mescidi	-	-	+
Gayr-i Müslim mahallesi	-	-	-

DEVELİ KAZASI	Td, 455 1518	Td,387 1530	Td, 135 1584
Atlu Gem	+	+	+
Kara Bey	+	+	+
Cami	-	-	+
Yedi Gön	-	-	+
Gayr-i Müslim mahallesi	-	-	-

ANDUĞI KAZASI	Td, 455 1518	Td,387 1530	Td, 135 1584
Veled-i Kalaycı	+	+	-
Hamam	+	+	-
Cami	+	+	+
Gayr-i müslim Mahallesi	-	-	-

Mahallelerin kurulmasında şehre yerleşen daha önceden devlet hizmetinde bulunmuş kimselerin etkisi vardır. Örneğin Karahisar kazasında 1518 tahririnde "Cemaat-i Muafiye" olarak Mevlana Sıddık ve Mevlana Mustafa zikredilmektedir.⁵² Bunlardan Mevlana Sıddık

⁵² BOA, TD 455. "Cemaat-i Muafiye Mevlana Sıddık, Karamanoğlu hizmetinde Karahisar Kadısı olup, a'şardan ve rüsumdan ve avarızdan ve tekalifden muaf olup, kendüden sonra zikr olunan evlad-ı uslub-ı mezbûr üzere cevap olunub, Merhum Sultan Bayazıd Han dahi bu evladına dahi a'şardan ve rüsumdan ve tekalifden muafiyetnâme vermiştir. Bi'lfiil ellerindedir. Mezkur Mevlana Mustafa hal-i hizmetinde cem'-i a'şar-ı şer'iyeden ve

Karahisar kadısı olup, hizmetinde 5 nefer bulunmaktaydı. Mevlana Mustafa ise onun kardeşi olarak geçmekte olup hizmetinde bulunan. 7 nefer ile kazaya yerleşmiş, 1584 tahririnde 20 nefer ile kendi adı ile anılan bir mahallenin oluşmasını sağlamıştır. Bundan başka anılan kazada Mevlana Abdi ve İbrahim isimindeki kimselerinde kendi adlarına mahalle kurdukları görülmektedir. Bor Kazasında ise, Hacı Mehmed, Küçük Ahmed, Hacı Mustafa, İl Aldı, İsa, Demirci Murad, Hacı Seydi Ahmed, Şadi, Sarı Ali, ve Şeyh Muhyiddin gibi şahıslar kendi adlarına mahalle kurmuşlardır.⁵³

Çalışma sahamızın ikincisi olan Kırşehir’de ise mahalle oluşumu Niğde’den farklı bir seyir izlemiştir. Eski bir yerleşim ünitesinin işareti olarak kale⁵⁴ adıyla bilinen bir höyük olmasına karşın abide ve kitabelerden buranın bir şehir halinde ortaya çıkışının Anadolu Selçuklu Devleti döneminde olduğu gibi nüfus, fizikî yapı ile mimarî eserler yönünden büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde inşa edilen zaviye, medrese, cami, mescid ve türbe gibi eserler şehrin gelişim durumu hakkında önemli ip uçları vermektedir. Elimizde mevcut olan ve Osmanlı idaresinin ilk yıllarına ait Td.19 (H.890/1485) tarihli defterde hiçbir mahalle kaydına tesadüf edilememiş olması şehrin Eretnaoğulları, Kadı Burhâneddin Ahmed, Karamanoğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadelelerden nüfus yapısı ve fiziki durumu değişti-recek ölçüde etkilendiğini gösterir. 1530’da ise Kırşehir’in toplam dokuz mahallesi bulunmaktadır. Bu mahalleler: Cami, Nasuh Mescidi, Yakub Dede Mescidi, Sofular, Kuşdili, Medrese, Ahi Evran, Aşık Paşa ve Kaya Şeyh adlarını taşımaktaydı. Nüfusu en kalabalık mahalleler Nasuh Mescidi ve Ahi Evran en az olanı ise, Kaya Şeyh mahallesi oluşturmuyordu.⁵⁵ 1584’te mahalle sayısı 18’e yükselmiştir. Bu dönemde yeni kurulan mahalleler, Yenice, Cedid (nd. Kayabaş), Danaağılı, Şeyh Süleyman Sofu, Alay Beyi, Cedid (nd. Killik), Cedid (Lala Cami), Şarkıyan, bu mahallenin yanında ayrı olarak "der Mahalle-i Şarkıyan" mahallesi tespit olunmuştur.⁵⁶

rüsum-ı örfiyeden ve tekalif ve divaniden külliyyen muaf olub, kendü fevt olduktan sonra olan evladından Muzaffer ve Mehmed ve Kasım ve Ahmed dahi uslub-ı mezbur üzere cem’-i hukuk-ı şer’iyeden ve rüsum-ı örfiyeden ellerinde Sultan Bayazid Handan bu tafsil üzere biti vardır. Ebna-i ebnası dahi muaf olAgelmiştir."

⁵³ KKA TD 135, s. 97/a-98/b.

⁵⁴ BOA TD 19, 284, Şehir günümüzde halk arasında Cemele kalesi olarak bilinen kalenin etrafında şekillenmiştir. Belgede 1485 tarihinde ihdas edilen Cemele Köyünün malikane geliri Şeyh Süleyman Zaviyesine aktarılırken, divani geliri ise, Cemele Kalesinin dizdarı olan Solak Mustafa adında bir kimseye aktarılmıştır. 1584’te köy daha da gelişmiş ve "kal’a-i mustahfızan-ı Cemele olarak 40 nefer zikredilmektedir" KKA TD 139, s. 16/a.

⁵⁵ 998 numaralı Muhasebe İcmal Defteri, s.651.

⁵⁶ KKA TD 139, s. 8/a-b.

Mahalle/defter/tarih	1485	1530	1584
Nasuh Mescidi	-	+	+
Yakub Dede mescidi	-	+	+
Cami	-	+	+
Sofular	-	+	+
Kuşdili	-	+	+
Caca Bey Medresesi	-	+	+
Ahi Evran	-	+	+
Aşık Paşa	-	+	+
Kaya Şeyh	-	+	+
Yenice	-	-	+
Cedid (Kaya Baş)	-	-	+
Dana Ağıl	-	-	+
Cedid (Killik)	-	-	+
Şarkıyan	-	-	+
Şeyh Süleyman Sofu	-	-	+
Alay Beyi	-	-	+
Cedid (Lala Cami)			
Der mahalle-i Şarkıyan	-	-	+

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 1485'te mahalle kaydına tesadüf edilememiştir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu durumun sebebi anılan tahrir esnasında mahallelerin dikkate alınmamasından kaynaklanıyor olabilir. Yüzyılın ortasında (1530)'da 9 adet mahalle tespit olunurken sonunda ise bu sayı 18'e yükselmiştir. Görülüyor ki, yüzyılın başı ile sonu arasında Kırşehirde hızlı bir şehirleşme süreci yaşanmıştır. Ayrıca 1530'da 0-19 vergi nüfus aralığında 5, 20-49 aralığında 3, 50-99 aralığında ise 1 mahalle bulunmaktadır. İkinci tahrirde (1584) ise 0-19 vergi nüfus aralığında 4, 20-49 aralığında 3, 50-99 aralığında 5, 100-199 aralığında 4, 200-299 aralığında ise, 2 mahalle bulunmaktadır.

Bu mahallelerden en fazla nüfus barındıranlar, Ahi Evran ve Aşık Paşa mahalleleridir. Ahi Evran mahallesinde yörük cemaati ile birlikte "Cemaat-i gariban-ı kadim-i Bağdad" olarak bilinen bir cemaat kaydına tesadüf edilmiştir. Bu husus adı geçen bölgenin dışarıdan göç aldığı en önemli delildir. Keza, bölgedeki konar-göçer cemaatlere mensup ailelerin bazıları da yavaş yavaş şehre yerleşmeye başlamışlardır. Bu cümleden olarak Aşık Paşa Mahallesinde yörük cemaati, mahallenin oluşmasında önemli bir yekün teşkil etmiştir. Bunlarla birlikte, Yenice, Cami, Hacı Nasuh, Kuşdili, Cedid (Kaya baş), Cedid (Killik), Şarkıya, mahalleleri yörük cemaatlerinin nüfusça fazla olduğu mahallelerdir. Bu mahallelerin yanısıra Pirzade Osman adında birisinin nökerleri ile birlikte şarktan gelerek kurmuş

olduğu bir mahalle daha vardır.⁵⁷ Görüldüğü üzere, Kırşehir şehir merkezinin oluşmasında konar-göçer grupların etkisi oldukça fazladır. Niğde Sancağındaki mahalle profili ile Kırşehir Sancağı arasındaki belki de en önemli fark budur. Çünkü Niğde Sancağında daha yüz yılın başından (1500) itibaren kentsel yerleşimin önemli bir unsuru olan mahalle yapılanması kendini göstermektedir. Bu cümleden olmak üzere Niğde Sancağında yerleşik hayata geçişin daha önce gerçekleştiği söylenebilir. Örneğin daha önce de Niğde Sancağına tâbi olan Bor, yüzyılın başında (1507) büyük bir köy iken, yüzyılın ortasında (1518) Niğde Kazasına bağlı bir Nahiye, yüzyılın sonunda (1584) ise orta ölçekli bir şehir seviyesine yükselerek, zamanla Niğde ile rekabet edebilen bir kaza merkezine dönüşmüştür.⁵⁸ Bununla birlikte, Niğde'nin Güneyden ve Güneydoğudan gelen ticaret yolu üzerinde bulunması şehirleşmenin ana unsurları olan hanların, dükkanların ve pazar yerlerinin teşekkülünü kolaylaştırmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla bu durum şehirleşme sürecinin de hızlanmasına neden olmuştur.

Abstract

In this study, the changes occurred throughout the sixteenth century in the social structures of districts in Niğde and Kırşehir, which are accepted to be the smallest allocation units in the urban structure, are tried to be discussed. Also, the conditions of non-muslims are tried to be explained.

Keywords: *Niğde, Kırşehir, Ottoman days, urban structure, quarters.*

Kaynaklar

(Arşiv kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.)

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, (Ed. O. Okyar-H.İnalçık), Ankara, 1980, s. 10.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihiğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995 s. 50.

⁵⁷ KKA TD 139, s.10/b Belgede " der mahalle-i şarkıyan an nökeran-ı Osman Pirzade ez canib-i şark der Nefs-i Kırşehri " kaydı yer almaktadır.

⁵⁸ BOA TD 1047, s.19 Belgede "Nefs-i Karye-i Bor" kaydı düşülmüştür.- BOA TD 455, s.661-698, "Nahiye-i Bor an Kaza-i Niğde Nefs-i Bor Tâbi-i Niğde Hass-ı Mirliya bazargandır." İbaresini yer almaktadır.- KKA TD 135, s.90/b-127/b "Kaza-i Bor" olarak kaydedilmiştir.

⁵⁹ BOA TD 387, s. 159 1530 tarihli bu defterde Niğde'de 2 cami, 19, mescid, 2 medrese, 4 zaviye, 1 mevlevihâne, 71 Basmahâne, 3 hamam ve 1 kervansaray kaydedilmiştir.Bu durum, anılan tarihte Niğde'nin zamanla kültür ve ticaret şehri olabileceğinin bir işareti gibi görülmektedir.

- GÜMÜŞÇÜ, Osman, *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Nüfus ve Yerleşme*, Ankara 2002, s. 89-90
- TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1996, s. 39.
- BULDUK, Üçler, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", OTAM, S. 3, 1992, s. 136.
- KURT, Yılmaz, "1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Bellekten*, C. LIV, 1990, s. 181.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "1485-1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", I. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 298.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1953), s. 60.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları., İstanbul 1988, s. 120.
- ALKAN, Ahmet, "Fatih Dönemi Osmanlı Şehri", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, S. 2, (Ocak 1988), s. 143-144.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1953), s. 66-67.
- GÖKÇE, Turan, XVI ve XVII. *Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası*, TTK Yayınları., Ankara 2000, s. 87-88.
- OFLAZ, Mustafa, *XVI.Yüzyılda Niğde Sancağı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi Ankara 1992.